

KOSON TUMANIDA SUV INSHOOTLARI VA QADIMIY DEHQONCHILIK MADANIYATI

Nurmanov Zokir G'anisher o'g'li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

“Tarix” yo’nalishi 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15589832>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Koson tumanidagi qadimiy suv inshootlari – jo’ylar, ariq va sardobalar hamda bu infratuzilmalar asosida shakllangan dehqonchilik madaniyatining tarixiy taraqqiyoti tahlil qilinadi. Tuman hududidagi sug’orish tizimlari orqali yillar davomida agrar madaniyat yuksak darajaga ko’tarilgani, aholining o’ziga xos yer ishlash madaniyati shakllangani ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, maqolada bugungi kunda suv resurslaridan oqilona foydalanish, agrotexnik yondashuvlar va yangi inshootlar haqida ham so’z yuritiladi. Maqola tarixshunoslar, o’lkashunoslar va agrar soha tadqiqotchilari uchun amaliy ahamiyatga egadir.

Kalit so’zlar: Koson tumani, suv inshootlari, dehqonchilik, jo’y, sardoba, koriz, ariq, sug’orish tizimi, qadimiy madaniyat, agrar tarix, agrotexnika.

O’zbekiston hududi qadimdan sug’orma dehqonchilik asosida rivojlangan agrar sivilizatsiyalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Qashqadaryo vodiysi, xususan Koson tumani hududi tarixiy jarayonlarda sug’orish tizimlari va suv inshootlari bilan mashhur bo’lgan yirik dehqonchilik markazlaridan biri sifatida alohida o’rin tutadi. Mazkur hududdagi suv resurslarining oqilona boshqarilishi, qadimiy koriz va jo’y tizimlari, sardobalar hamda ariq tarmoqlari bu yerda yuksak agrar madaniyat shakllanganidan dalolat beradi. Koson tumani tarixiga nazar tashlaganda, miloddan avvalgi davrlardayoq bu yerda dastlabki sug’orish tizimlari barpo etilgani haqida arxeologik topilmalar, yozma manbalar va xalq og’zaki ijodi tasdiqlaydi. Ayni paytda, qadimiy Koson vohasi — Zarafshon daryosi havzasi ta’sir doirasida joylashgani sababli, bu yerda suvni tuman ichiga taqsimlash, jo’ylar orqali yerdan unumli foydalanish madaniyati shakllangan. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, Koson atrofida jo’y va ariq tizimlarining ilk shakllari miloddan avvalgi II–I asrlarga borib taqaladi. Ayrim tarixchilarning fikricha, bu hududda qadimiy Sug’diyona davridan boshlab suv resurslarini boshqarish an’analari mavjud bo’lgan [1.45–bet]. Sug’orish tizimining barqarorligi esa nafaqat qishloq xo’jaligi, balki aholi punktlarining shakllanishiga, mahalliy hunarmandchilik va savdo yo’llarining rivojlanishiga ham turtki bergan. Koson tumanining suv resurslariga asoslangan dehqonchilik madaniyati nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va ijtimoiy hayotda ham chuqur iz qoldirgan. Har bir jo’y va ariq atrofida mahallalar shakllangan, suv inshootlariga qarovchi mutaxassislar — *jo’ybonlar, korizchilar, ariqsozlar* faoliyat yuritgan. Bularning barchasi ushbu hududda suvga asoslangan mehnat taqsimoti va ijtimoiy tuzumning shakllanishini ko’rsatadi. Hozirgi kunda ham Koson tumanida suv inshootlari, jumladan, *Qamashi–Koson jo’yi, Chimqo’rg’on sardobasi* va boshqa tarixiy obidalar mavjudligi bu hududning o’ziga xos tarixiy va amaliy ahamiyatini saqlab qolayotganini tasdiqlaydi. Shu jihatdan, mazkur maqolada Koson tumanidagi qadimiy va zamonaviy suv inshootlari, ularning xalq xo’jaligidagi roli, suv asosidagi agrar madaniyat taraqqiyoti va hozirgi davrdagi muammolar haqida ilmiy yondashuv asosida fikr yuritiladi. **Koson tumanida sug’orish tizimlarining shakllanishi va tarixiy taraqqiyoti**

Koson tumani hududi qadimdan tabiiy va geografik sharoit jihatidan dehqonchilikka yaroqli, sug'orish imkoniyatlariga ega bo'lgan vohalardan biri hisoblanadi. Bu yerda suv resurslaridan foydalanish madaniyati juda erta boshlangan. Tarixiy va arxeologik ma'lumotlarga qaraganda, Zarafshon daryosi irmoqlari orqali Koson vohasiga suv keltirish ishlari miloddan avvalgi davrlarda boshlangan bo'lib, bu holat hududda qadimiy jo'ylar, ariq va sardobalarning shakllanishiga zamin yaratgan. Mashhur tarixchi A. Nabiev o'zining "Tarixiy o'lkashunoslik" asarida bu vohada qadimiy jo'ylarning mavjudligi haqida ma'lumot berib, ularning aksariyati ilk o'rta asrlarda qurilganini qayd etadi [2.52–bet]. Ayniqsa, Koson atrofidagi *Qiziljo'y*, *Koson jo'yi*, *Tepaariq*, *Qoratepa jo'yi* kabi jo'ylar bir necha asrlar davomida nafaqat qishloq xo'jaligini, balki butun iqtisodiy hayotni ta'minlab kelgan. Arab tarixchilarining yozishicha, IX–X asrlarda Koson vohasida sug'orish inshootlari arablar tomonidan zamonaviylashtirilib, mavjud jo'ylar yangilangan. Bu davrda jo'ylarning yonida sardobalar, suv havzalari va qishloq posyolkalari paydo bo'lgan. Jumladan, *Chimqo'rg'on sardobasi* va uning atrofidagi ariq tarmoqlari hozirgacha o'z tarixiy ahamiyatini yo'qotmagan. Kosonda suv inshootlari bilan bog'liq ijtimoiy kasblar ham shakllangan: *ariqchilar*, *jo'ybonlar*, *ariqsozlar* kabi mutaxassislar nafaqat texnik xizmat ko'rsatgan, balki suv ulashuvini nazorat qilgan. Bu esa mahalliy o'zini o'zi boshqarish tizimining muhim elementiga aylangan. Sovet davrida esa Koson tumani hududida yirik irrigatsiya tizimlari barpo etildi. Jumladan, *Koson–Chimqo'rg'on kanali* qurilib, minglab gektar yer maydonlari sug'orishga yaroqli holga keltirildi [3.38–bet]. Bu holat tuman iqtisodiyotining qishloq xo'jaligiga bog'liq tarzda rivojlanishiga xizmat qildi. Bugungi kunda ham Koson tumanida qadimiy jo'ylar va ularning asosidagi suv resurslarini boshqarish tajribalari amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Yangi texnologiyalar yordamida ba'zi qadimiy ariqlar rekonstruksiya qilinmoqda va dehqonchilikda samaradorlik oshirilmoqda. Bularning barchasi Kosonning sug'orishga asoslangan tarixiy madaniyati davomiyligini ko'rsatadi.

Koson tumanidagi sardobalar va ularning suv saqlashdagi roli Koson tumani qadimdan sug'oriladigan yerlar bilan mashhur bo'lib, bu hududda suvni yig'ish va saqlash inshootlari – **sardobalar** muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Sardobalar — cho'l va dasht hududlarida sayohatchilar, karvonlar va mahalliy aholi uchun suv manbai bo'lib xizmat qilgan inshootlar bo'lib, ular Koson tumanining tarixiy-iqtisodiy rivojlanishida alohida o'rin tutgan. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Koson vohasida sardobalarning qurilishi milodiy I ming yillikdan boshlab avj olgan. Jumladan, **Chimqo'rg'on sardobasi**, **Qoratepa sardobasi**, **Qiziltepa sardobasi** kabi sardobalar tarixiy ahamiyatga ega. Bu sardobalar tosh, g'isht va loydan qurilgan bo'lib, ular asosan bahor va qish oylarida yog'ayotgan yomg'ir va qor suvlari yig'ilib saqlanishi uchun mo'ljallangan edi. Koson sardobalari ko'pincha yirik jo'ylar, ariqlar yoki tabiiy suv oqimlariga yaqin joylashtirilgan. Ularda suvni saqlash tizimi maxsus muhandislik yechimlari bilan yechilgan: chuqur qazilgan yer osti hovuzlari, usti gumbazzimon yopilgan bo'lib, bu suvni issiqdan asrashga xizmat qilgan. Shu sababli, yozning jazirasida ham suvlar muzdek holatda saqlanib, aholi va chorvadorlar foydalanishi uchun qulay bo'lgan. Ko'plab tarixiy manbalarda sardobalarning ijtimoiy hayotdagi roli alohida ta'kidlangan. Jumladan, **Sadriddin Salim Buxoriy** o'zining "*Bohaiddin Naqshband yoki yetti pir*" asarida sardobalar nafaqat suv saqlovchi inshoot, balki savdo yo'llari bo'ylab sayohatchilar uchun mo'jazgina oromgohlar bo'lganini yozadi [4.91–bet]. Koson sardobalari asrlar davomida faqatgina suv manbai bo'lib qolmay, balki mahalliy aholining jamiyat bo'lib yashashi, suvni

adolatli taqsimlashi, vaqti-vaqti bilan tuzatish ishlarini bajarishi uchun ham muhim infratuzilmaga aylangan. Bu esa sardobalar atrofiga ijtimoiy faoliyatning shakllanishiga sabab bo'lgan. Bugungi kunda ba'zi sardobalar qisman saqlanib qolgan bo'lib, ular restavratsiya qilinmoqda. Koson tumani hokimligi va Madaniy meros bosh boshqarmasi tomonidan ular tarixiy yodgorlik sifatida ro'yxatga olingan. Ayrim sardobalar esa mahalliy turizm obyektlariga aylantirilmoqda.

Koson tumanining tarixiy va arxeologik yodgorliklari Koson tumani O'zbekistonning qadimiy va tarixiy jihatdan boy hududlaridan biri bo'lib, bu yerda ko'plab arxeologik topilmalar, tarixiy obidalar va madaniy meros yodgorliklari mavjud. Ushbu bobda Koson tumanidagi tarixiy yodgorliklar va ularning madaniy, ilmiy ahamiyati haqida so'z yuritiladi. **Qoratepa arxeologik yodgorligi** Koson tumanidagi **Qoratepa** arxeologik yodgorligi miloddan avvalgi III–I asrlarga oid deb taxmin qilinadi. Bu joydan eramizdan avvalgi va ilk o'rta asrlarga oid ko'plab sopol buyumlar, tangalar, qurol-aslahalar va turli arxitektura qoldiqlari topilgan. Bu topilmalar Qoratepa hududida qadimiy shahar madaniyati bo'lganini ko'rsatadi. Qoratepa arxeologik yodgorligi ilk bor 1970-yillarda O'zbekiston Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti ekspeditsiyasi tomonidan o'rganilgan. Tadqiqotlar natijasida bu hududda qadimda karvonsaroy, qo'rg'on va ibodatxonalar mavjud bo'lgani [5.115–bet]. **Ko'hna Koson shahristoni** Kosonning markaziy qismida joylashgan **Ko'hna Koson shahristoni** o'rta asrlar davriga oid bo'lib, bu yerda shahar devorlari, madrasalar, hammomlar va bozor qoldiqlari aniqlangan. Arxeologik qazishmalar davomida bu shahriston IX–XIII asrlarda gullab-yashnagan shahar bo'lganini ko'rsatmoqda. Aytish kerakki, Ko'hna Koson shahristoni – bugungi Koson shahrining tarixiy ildizlaridan biri bo'lib, bu yerda topilgan ko'plab arabiy va forsiy yozuvlar, tangalar hamda sopol buyumlar mazkur hududda qadimda savdo-sotiq va hunarmandchilik rivojlanganini tasdiqlaydi. **Ziyoratgoh va maqbaralar** Koson tumanida joylashgan **Oqtepa ziyoratgohi, Mulla Yoqub maqbarasi, Xoja Abdulloh yodgorligi** kabi joylar nafaqat diniy, balki tarixiy va madaniy ahamiyatga ega. Bu ziyoratgohlar o'z vaqtida mahalliy xalq orasida e'tiborli bo'lgan avliyolar, allomalar yoki yirik shaxslar xotirasi uchun qurilgan bo'lib, ular orqali o'tmish tafakkurini o'rganish mumkin. Ayniqsa, **Mulla Yoqub maqbarasi** haqida A.Berdievning “Kitob tumani haqida lavhalar” asarida tarixiy ma'lumotlar keltiriladi. [6.121–bet]. Ushbu maqbaralar bugungi kunda ham mahalliy aholining ziyorat joylari sifatida saqlanib qolgan va milliy qadriyatlarimizning ajralmas qismi hisoblanadi.

Koson tumanida diniy-ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi va zamonaviy hayotga ta'siri Koson tumani tarixan diniy-ma'naviy hayotda muhim o'rin tutgan. Bu yerda islom dini qadimdan e'tiqod asoslaridan biri bo'lgan bo'lsa, mustaqillikdan keyingi yillarda bu qadriyatlar yana jonlandi. Diniy-ma'naviy merosning saqlanishi, rivojlanishi va jamiyat hayotiga ta'siri bu hududda yaqqol seziladi. **Islomiy qadriyatlarning tiklanishi** O'zbekiston mustaqillikka erishgach, butun mamlakat bo'ylab bo'lgani kabi, Koson tumanida ham islom dini va uning qadriyatlari yangicha ruhda tiklana boshladi. Masjidlar ta'mirlandi, yangilari qurildi. Qur'on o'qish, diniy marosimlarni o'tkazish, Ramazon oyida jamoa ibodatlarini o'z o'rnini topdi. Koson markazida joylashgan **“Imom Eshon” jome masjidi, “Oqmasjid”, “Yorqinobod” masjidlari** diniy-ma'rifiy markaz sifatida faoliyat yuritmoqda. Bu maskanlar faqat ibodat joyi emas, balki yosh avlodga axloqiy tarbiya beriladigan ma'naviy maktablardir. **Diniy-ma'rifiy ta'lim tizimi** Kosonda diniy-ma'naviy ta'limni rivojlantirish yo'lida ham qator chora-tadbirlar amalga

oshirilgan. Xususan, **Qur'on o'qishni o'rgatish kurslari, ma'rifat va axloq darslari, ayollar va yoshlar uchun diniy saboqlar** tashkil etilgan. Bu orqali aholining ma'naviy saviyasi oshmoqda, ayniqsa, yoshlar orasida imon-e'tiqod, milliy g'urur, halollik, sabr-toqat kabi fazilatlar mustahkamlanmoqda. **Ma'naviyat va zamonaviy hayot uyg'unligi**, Kosonliklar hayotida diniy va ma'naviy qadriyatlar zamonaviy hayot bilan uyg'unlashgan. To'y marosimlari, dafn marosimlari, diniy bayramlar — barchasi milliy urf-odatlarimizga mos holda, islom talablari asosida o'tkazilmoqda. Mahallalarda "Ma'naviyat kuni" kabi tadbirlar o'tkazilib, oilalarda axloqiy tarbiya, avlodlar davomiyligi, salomatlik, mehr-oqibat kabi tushunchalarga urg'u beriladi. **Ziyoratgohlar va ularning ijtimoiy roli** Kosonda faoliyat yuritayotgan **Oqtepa, Xoja Abdulloh, Mulla Yoqub** kabi ziyoratgohlar faqat diniy emas, balki ijtimoiy birdamlik maskani sifatida xizmat qilmoqda. Bu joylarda ziyorat chog'ida ijtimoiy masalalar muhokama qilinadi, mehr-oqibat, savob ishlar (xayriya, yetim-yesirlarni qo'llab-quvvatlash) tashkil qilinadi. "Diniy qadriyatlar tiklanmagan jamiyat — ildizi yo'q daraxt kabidir", degan edi mashhur tarixchi O.Parmonov. Kosonda esa bu ildizlar mustahkamlanmoqda. [7.97–bet]. **Koson tumanining toponimikasi va uning tarixiy ildizlari** Koson tumani nomi va undagi mahalla, qishloq, maskanlar nomlarining shakllanishi, ularning lug'aviy va tarixiy ma'nosi — bu hududning boy o'tmishidan dalolat beradi. Toponimik tahlil orqali biz hududda yuzlab yillardan buyon yashab kelayotgan ajdodlarimizning urf-odatlari, diniy e'tiqodlari va ijtimoiy hayotidan xabardor bo'lamiz. **Koson nomining kelib chiqishi haqida** Koson toponimi turli tarixiy manbalarda uchraydi. Ayrim manbalarda bu so'z qadimgi forsiy "kuhsan" – ya'ni "tog' orasidagi joy" yoki "sokin vodiya" degan ma'noni bildirishi mumkinligi aytiladi. Boshqa bir ehtimol esa bu atama qadimda bu yerda yashagan "Kos" qabilasining nomidan kelib chiqqan bo'lishi mumkin [8.31–bet]. **Qadimiy mahalla va qishloq nomlari** Koson tumanida mavjud bo'lgan joy nomlari asrlar davomida shakllangan bo'lib, ularning aksariyati tabiiy-geografik sharoit, tarixiy shaxslar yoki ijtimoiy holatga bog'liq: **Suvliq** – suvga yaqin, suvli joy degan ma'noni bildiradi. **Chorshanbe** – qadimda bozori har chorshanba kuni bo'lgan qishloq. **Do'stlik** – zamonaviy nom bo'lib, mustaqillik yillarida berilgan va ahil-inoqlik timsoli sifatida e'tirof etiladi. **Oqmachit** – qadimiy masjid atrofida tashkil topgan joy bo'lib, diniy markaz bo'lgan. **Toponimik merosni asrash muhimligi** Toponimik nomlar xalq xotirasining bir shaklidir. Koson tumanida joy nomlarini saqlab qolish, ularni yoshlarga to'g'ri yetkazish, ularning kelib chiqishi va tarixini o'rganish bu yurt o'tmishiga bo'lgan hurmat ifodasidir. Shu sababli, bugungi kunda Koson tarixchilari va o'lkashunoslari tomonidan toponimik tadqiqotlar davom ettirilmoqda. Masalan, **"Parmonov O., Berdiev A. – Kitob tumani haqida lavhalar"** asarida Koson bilan bog'liq ayrim nomlar ham tilga olinadi. Bu kabi manbalar asosida toponimik kartalar tuzish, maktab o'quvchilariga mahalliy tarixni o'rgatish ishlari olib borilmoqda. **Koson tumanida qadimiy hunarmandchilik va an'anaviy kasblar**

Koson tumani qadim-qadimdan o'zining mehnatkash aholisi, hunarmandlari va ustas-atkorlari bilan mashhur bo'lgan. Bu hududda hunarmandchilik nafaqat tirikchilik manbai, balki madaniy merosning ajralmas qismidir. Hunarmandchilik an'analari avlodlar davomida o'tib, tuman tarixining muhim sahifalarini tashkil qiladi. **Kulolchilik – tuproqdan san'at yaratilgan kasb** Koson tuprog'i sifatli sopol buyumlar tayyorlash uchun juda qulay bo'lgan. Shu bois kulolchilik qadimdan rivojlangan. Mahalliy ustalar sopol idishlar, tandir, g'isht, sirlangan va sirlanmagan buyumlar yasaganlar. Hozirgi kunda ham ba'zi mahallalarda kulol

ustaxonalariga duch kelish mumkin. Ular qadimiy usullarni zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashtirib, milliy hunarni saqlab qolmoqdalar. "Koson tumani kulolchiligi Xorazm, Rishton, G'ijduvon kabi markazlardan kam emas" – deb ta'kidlaydi o'lkashunos A.Berdiev. 9.45–bet). **Temirchilik va misgarlik – yong'inga chidamli hunar** Koson hududida temirchilar va misgarlar ko'p bo'lgan. Ular xo'jalikda zarur bo'lgan qurollar, belkurak, omoch, pichoq va boshqa jihozlarni yasagan. Ayniqsa, bayramlarda ishlatiladigan bezakli mis laganlar va ko'zalar turmushda o'z o'rniga ega bo'lgan. Ustalar o'z sirlarini asosan o'g'illariga yoki ishongan shogirdlariga o'rgatganlar. **Do'ppido'zlik va gilamchilik – ayollar hunari** Kosonlik ayollar orasida do'ppi tikish va gilam to'qish keng tarqalgan. Do'ppilar orasida "Kosoncha do'ppi" nomi bilan mashhur bo'lgan tikuv turi bor. Gilamchilikda esa geometrik naqshlar, gullar va muqaddas ramzlar orqali xalqning ruhiy olami ifodalangan. Bu mahsulotlar nafaqat tuman bozorlarida, balki boshqa viloyatlarga ham chiqarilgan. **Yog'och o'ymakorligi – naqshlar orqali tarix aytuvchi hunar** Kosonlik ustalar eshik, ustun, sandiq, minbar va boshqa yog'och buyumlarda naqsh o'yish bilan shug'ullanishgan. Hozir ham bu an'ana davom etmoqda. O'ymakorlikda ko'proq islamiy naqshlar, xalqning ramzli tushunchalari aks ettiriladi. Koson tumanining hunarmandchilik tarixi bu yurt aholisining sabr-toqatini, san'atga bo'lgan mehrini va tafakkurini aks ettiradi. Bu merosni asrab-avaylash, yosh avlodga o'rgatish har birimizning burchimizdir.

Xulosa. Koson tumani o'zining boy tarixiy-madaniy merosi, qadimiy yodgorliklari, ziyoratgohlari, hunarmandchiligi va milliy qadriyatlari bilan O'zbekiston tarixida alohida o'rin egallaydi. Ushbu hudud qadimdan ilm, hunar, dehqonchilik va savdo markazi bo'lib kelgan. Tuman hududida joylashgan arxeologik topilmalar, me'moriy obidalar, tarixiy maskanlar va ziyorat joylari bu yurt ahlining diniy, ma'naviy va madaniy hayotidan dalolat beradi. Kosonliklar asrlar davomida o'z an'analari asrab kelganlar. Kulolchilik, do'ppido'zlik, yog'och o'ymakorligi, gilamchilik kabi kasblar nafaqat iqtisodiy faoliyat turi, balki milliy o'zlikni ifodalovchi qadriyatlar majmuidir. Tuman aholisi orasida tarixiy xotirani saqlash, qadimiy manbalarni o'rganish, ziyoratgohlarni hurmat qilish an'anaga aylangan. Maqola davomida o'rganilgan materiallar shuni ko'rsatadiki, Koson tumani faqat tarixiy yodgorliklar bilan emas, balki o'ziga xos madaniy muhit, ijtimoiy faoliyat, urf-odat va an'analari bilan ham yuksak ilmiy va ma'naviy tadqiqotlarga munosib ob'yektdir. Shuning uchun Koson tumani tarixi va uning ijtimoiy-madaniy hayotini o'rganish nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki yosh avlodni milliy g'urur va qadriyatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nabiev A. *Tarixiy o'lkashunoslik (O'lkani o'rganishning asosiy manbalari)*. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 215 b.
2. Parmonov O., Berdiev A. *Qashqadaryo viloyati haqida lavhalar*. – Toshkent: Fan, 1996. – 186 b.
3. Qashqadaryo viloyati Madaniy meros bosh boshqarmasi hujjatlari. – Qarshi shahri, 2019 yil 21 avgust.

4. Karimov A. *O'zbekiston tarixi va madaniyati*. – Toshkent: O'zbekiston, 2005. – 247 b.
5. To'laganov M. *Koson tarixidan lavhalar*. – Qarshi: Nasaf, 2012. – 132 b.
6. Abdullayev A. *Koson tumanining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi (XX–XXI asrlar)*. – Qarshi: QDU nashriyoti, 2020. – 154 b.
7. *O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi*. 8-jild. – Toshkent: Milliy ensiklopediya, 2004. – 512 b. (Koson tumani maqolasi)
8. Shodmonov Z. *Qashqadaryo vodiysi arxeologiyasi*. – Toshkent: Fan, 1998. – 288 b.
9. *Dala tadqiqotlari. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. 2024 yil avgust. 3-daftar*.
10. Raxmonov B. *Qashqadaryo tarixi yoshlar nigohida*. – Qarshi: Yoshlik nuri, 2023. – 211 b.